

Sumerograms in Mesopotamian Texts and Arameograms in Middle Persian

Behzad Moeini Sam*

Sara Mohammadi Avandi**, Ibrahim Mohammadi Avandi***

Abstract

The Mesopotamian land locates in an area called the Near East, which surrounds by the water districts of the Mediterranean Sea, the Black Sea, the Caspian Sea, the Persian Gulf, and the Red Sea. The Sumerians were from the first ancient civilizations who founded some city-states in the south Mesopotamia. After shattering the Ur III Empire by Nomadic Amorites, the Sumerian language replaces with Akkadian as the common tongue of the area. They were replaced by a Semitic state by name Akkad which impressed by the Sumerians in all contexts.

Then the Akkadian language evolved into the Mesopotamian area and divided into Babylonian and Assyrian branches about 2400 B.C. The Babylonian language applied in northern Mesopotamia and the Assyrian language in southern Mesopotamia. The ancient empires such as Akkadian, Assyrian, Babylonian, and Persian are a successive version of the same multinational power structure, each resulting from an internal power struggle within this structure. In other words, the empire was each time reborn under new leadership, with political power shifting from one nation to another. Of course, the empire changed with each change of power. However the changes were relatively slight, one could say almost merely cosmetic.

* Associate Professor of Persian Literature, Islamic Azad University, Gachsaran Branch
(Corresponding Author), behzadms44@gmail.com

** MA in Persian Literature, Islamic Azad University, Izeh Branch, bmssma60@gmail.com

*** MA in History, Islamic Azad University, Mahallat Branch

Date received: 2021/08/24, Date of acceptance: 2021/12/18

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

The writing system of Akkadian divided into syllabic signs (syllabograms) and word signs (logograms). The latter wrote mono- or polysyllabic words in Akkadian texts. Logograms were signs, which had Sumerian graphic etymologies, but they showed Akkadian phonetic values. Indeed, A logogram was a Sumerian word which represented by a sign concerning a simple logogram (É=bitum 'house'; KUR=mātum 'land'), or by two or more signs concerning a composite logogram (KU. BABBAR=kaspum 'silver, money'; É.GAL=ekallum 'palace'); for example, a sign such as a could be read syllabically as a simple logogram (A=Aplum 'heir', or A=mu 'water'); and as a composite logogram (A-ŠA=eqlum 'field'). The Akkadians adopted both logograms (some books called them sumerograms) and syllabic signs but pronounced into the Akkadian language; i.e., they took both sumerograms and syllabic signs from the cuneiform script but read sumerograms into the Akkadian language. In the cuneiform system, a logogram (word sign, ideogram, sumerogram) could use for a sign or a group of emblems of an Akkadian word; that is, in the Akkadian language 'king' is written both as a logogram LUGAL/LUGAL-um/lugal and as a syllable 'šar, ša-ar-ru-um, šar-ru-um.' The 'king' in Assyrian texts shown both with Akkadian 'šarrum' and by Assyrian mal-ki. These Logograms can also occur alone such as LUGAL, DTMU, DUJN.SAL, DUB, MU, or with partial phonetic values such as KUG.BABBAR-am/kaspam/, LUGAL-um /šarrum/, LUGAL-ri. /šarri/, GAN-lam /eqlam/, GIS.TUKUL-ga-šu /kakkašu/, AB+AŠ-bu-tum /šibutum/. The Sumerographic and syllabic spelling could sometimes combine, e.g., a.ša-lum to spell eqlum 'field'. When a word sign of logograms or a Sumerian word used in an Akkadian text, it followed by a sign, which coincided with Akkadian word and a vowel or sometimes a consonant represented by CV or CVC sign. This syllabic sign was inscribed in Roman capitals and Romanized in italics which separated by a hyphen (KI-tim). The Sumero-Akkadian writing system was still in limited use as late as the 1st century A.D.

The Aramaeans were nomadic people with unknown origin who migrated into the ancient Middle East between 1500 and 1200 B.C.E. The first inscription of the Aramaic Language refers to the first millennium B.C., but in the following centuries, the Aramaic language utilized by the Assyrian and Persian Empires and spread through the ancient Near East. Assyrian, a branch of the Akkadian language, used the Aramaic language and script for the conquered realms in the ninth century B.C.E. Achaemenid Kings used the Aramaic language and script for communication purposes. It caused the Aramaic language to apply as a lingua franca until the next

periods. Having collapsed the Achaemenid dynasty by Alexander of Macedon and his successors, the Aramaic language did not consider a national language anymore. The Aramaic language had used for satrapies that subjected to the Persians and divided into the West Aramaic and East Aramaic. The West Aramaic is composed of the Palestinian's and Nabataean's dialects, and the East Aramaic those of Palmyrene, Hatraean, Syriac, Elymais, and Mandaean. The Aramaic language lost its position because of the Arab conquests, but its importance preserved as a spoken language and especially, as that of literacy.

The history of the Persian language divides into the three Period of Old Persian, Middle Persian, and Neo-Persian. The Middle Iranian languages subdivide into western and eastern branch: Western languages comprise the Middle Persian and Parthian, and Eastern languages consist of Soghdian, Kharazmian, Scythian, and Bactrian.

From the Parthians onwards, writers of Parthian and Sasanian texts used the Aramaic words that called ideograms; i.e., they wrote in Aramaic but pronounced into Pahlavi. Of course, these ideograms of Semitic words had not Sumeric or Chinese typical characteristics but wrote with the consonantal alphabet, and hence are called 'Arameograms'; e.g., ŠM 'name' was written but read and pronounced as Iranian nām, or LYLA 'night' rendered into Iranian šab. Verbal stems wrote in the shape of Arameogram, but endings were inflected based on the Iranian phonetic values, e.g., YHWWNyt=bawēd 'it is.' A word, too, could occasionally be read both as an ideogram, and read and pronounced into middle Persian, e. g., 𐭠𐭣 read either ideogram TWB/did 'other,' or tang 'narrow' with the Iranian phonetic value. Also, the word of the 'king' was written Malka 𐭠𐭥 in Aramaic but read and pronounced šāh 'king' in Middle Persian, i.e., they wrote in Aramaic but read into Parthian and Pahlavi equivalents.

Some scholars believe that it is possible to originate in the time that Persian governmental secretaries, Dabiran in the Persian language, employed parchment in place of clay, and the Aramaic language used as a lingua franca in the time of Darius the Great. It is clear that the writing system of the Parthian and Sasanian dynasties was not their invention, but the writing system used in their court continued to have grown up in the chancelleries of Achaemenid Persia.

Keywords: Akkadian, Arameogram, Mesopotamian, Middle Persian, Sumerogram.

سومری‌نگارها در متون میان‌رودانی و آرامی‌نگارها در فارسی میانه

بهزاد معینی سام*

سارا محمدی اوندی**، ابراهیم محمدی اوندی***

چکیده

کاتبان اکدی با زیرشاخه‌هایش واژه‌ها را به اکدی به شکل هجایی و واژه‌نگار می‌نگاشتند. گه‌گاه، به جای نوشتن واژه به اکدی، معادل آن را به سومری می‌نگاشتند. این روش نوشتاری موسوم به «واژه‌نگار» و «سومری‌نگار» است. پس از شکل‌گیری شاهنشاهی آشور، در سده نهم پ م، آن‌ها زبان و خط آرامی را در قلمرو شاهنشاهی خود به کار گرفتند. این موضوع سبب شد از زبان و خط آرامی به عنوان زبان بین‌المللی برای مکاتبه استفاده شود. در نتیجه، شاهان هخامنشی زبان و خط آرامی را برای مکاتبات رسمی به کار بردند و پارتی و پهلوی هم شمار بسیاری از واژگان آرامی را به کار گرفتند که به آنان «آرامی‌نگار» می‌گفتند. هدف از نگارش مقاله این است تا متون میان‌رودانی و فارسی میانه به عنوان یک منبع در کاربرد املاهای بی‌قاعده بررسی شود و این که چرا این نظام در میان‌رودان و دوران میانه زبان فارسی باب بوده است. بنابراین، روش کار نخست چگونگی کاربرد سومری‌نگارها در متون اکدی و زیرشاخه‌های آن است. سپس به آرامی‌نگارها پرداخته می‌شود که پارتیان و ساسانیان از آن بهره بردند. در پایان آشکار می‌شود، همان‌گونه که اکدی‌ان از سومری‌نگارها در

* دانشیار گروه ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گچساران
(نویسنده مسئول)، behzadms44@gmail.com

** کارشناس ارشد ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایذه،
bmssma60@gmail.com

*** کارشناس ارشد تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد محلات

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۷

املائی بی‌قاعده از زبان پیشین خود وام گرفتند، به‌همان‌گونه فارسی میانه از آرامی، به‌عنوان زبانی بین‌المللی، وام گرفت.

کلیدواژه‌ها: آرامی‌نگار، سومری‌نگار، فارسی میانه، میان‌رودان.

۱. مقدمه

پس از فروپاشی پادشاهی اور سوم به‌دست اموری‌ها^۱، زبان اکدی از شاخه شمال شرقی سامی جای‌گزین زبان سومری از شاخه‌های زبانی مجزا و منفرد شد و زبان مشترک در منطقه میان‌رودان شد و درکنار آن از سومری‌نگارها بسیار بهره برد. این فرایند به‌کارگیری از سومری‌نگارها در متون منشعب از شاخه اکدی، چون بابلی و آشوری، دیده می‌شود. با جای‌گزینی هخامنشیان، به‌جای دولت‌های میان‌رودانی و وام‌گیری از این تمدن‌ها، دبیران هخامنشی در مکاتباتشان از خطوط نیمه‌هجایی میخی فارسی باستان^۲ و خط آرامی ابجدی سود بردند. با زوال هخامنشیان و روی‌کارآمدن سلوکیان، اشکانیان نخست زبان و خط یونانی و سپس زبان و خط آرامی را جای‌گزین کردند. در نتیجه، پادشاهی‌های پارتیان (سده سوم پ م) و ساسانیان (سده دوم میلادی) از زبان و خط آرامی در مکاتبات اداری بهره بردند. این فرایند تاحدی به‌سبب تشکیلات سازمانی بود که زبان آرامی در این کشورها راه یافته و در پی آن زبان بین‌المللی شده بود (Byrne 2006: 505).

دولت‌های بابل، ماد، و پارس را باید هم‌زادی از همان ساختارهای پیشین در نظر گرفت که هر یک از آنها از کشمکش داخلی در همان ساختار سیاسی سرچشمه می‌گیرند. به‌عبارت‌دیگر، دولت‌ها در هر زمان تحت رهبری و حاکمیتی جدید و با یک انتقال سیاسی از یک دولت به دولت دیگر پدید می‌آیند. در این مورد، استرابو گزارش می‌دهد که آداب پارسیان همانند آشوریان است (Strabo 1916: vol. 1, 153). البته، امپراتوری با هرگونه تغییر در رهبری دگرذیسی پیدا می‌کند، باوجود آن، تغییرات نسبتاً اندک‌اند و فقط جنبه سطحی دارند (Sweeney 2008: 174). از آن‌جاکه دولت‌های ایرانیان باستان وام‌دار تمدن‌های میان‌رودانی شدند و از آنان تأثیر به‌سزایی در زمینه‌های گوناگون پذیرفتند، برای شناخت فرهنگ و زبان‌های ایران باستان، نیاز است تمدن ایران باستان را در زمینه‌های گوناگون با تمدن‌های میان‌رودانی مقایسه کرد. در این‌جا تلاش بر این است تا یکی از سنت‌های نوشتاری، که در متون ایرانی باستان به‌احتمال زیاد تحت‌تأثیر سبک نوشتاری متون میان‌رودانی است، بررسی شود، زیرا در کشورمان پژوهش‌اندکی در زمینه مقایسه متون و

واژگان ایرانی با نمونه‌های میان‌رودانی انجام گرفته است. تاکنون دربارهٔ هزوارش و خط آرامی مقالاتی به‌نگارش درآمده است، اما در هیچ‌کدام از آن‌ها به‌طور تطبیقی سومری‌نوشتارها با آرامی‌نوشتارها به‌لحاظ ساختاری بررسی نشده‌اند و در این مقاله چنین تطبیقی انجام گرفته تا شباهت‌ها و میزان وام‌گیری تمدن‌ها از یک‌دیگر آشکار شود. بنابراین، نگارندگان مقاله در پی آن‌اند که آغازگر سبک ساختاری سومری‌نگارها چه کسانی بودند و دلیل کاربرد سومری‌نگارها در متون میان‌رودانی چه بود؟ آیا آرامی‌نگارها را هم می‌توان دنبالهٔ همان سبک املائی بی‌قائده در زبان‌های ایرانی میانه دانست؟ و به چه علت دبیران دولتی از این سبک نوشتاری استفاده می‌کردند؟

۲. زبان سومری و اکدی

سومریان یکی از نخستین تمدن‌های جهان در جنوب میان‌رودان بودند که احتمالاً از بیرون به میان‌رودان آمدند. سومریان توانستند در حوالی ۳۱۰۰ پ م سیستم نوشتاری به‌نام خط میخی پدید آورند و مکاتبات خود را با آن انجام دهند (Jagersma 2010: 3). شماری زبان‌های باستانی، چون عیلامی، هیتی، و اورارتو، از خط میخی استفاده می‌کردند (Gray 1973: 3; Shimron 2002: 3). آشکار شده که زبان سومری زبانی مجزاست و زبان شناخته‌شدهٔ دیگری از آن مشتق نشده است (Comrie 2009: 20). با هجوم سامیان در هزارهٔ سوم پ م، زبان سومری اندک‌اندک جای خود را به زبان‌های سامی داد. در خود میان‌رودان، زبان سومری در نزدیک‌ترین ناحیه به خلیج‌فارس به‌کار می‌رفت؛ درحالی‌که زبان اکدی سامی در همسایگی سومریان در ناحیهٔ مجاور با بالای رود فرات و دجله به‌کار می‌رفت و آنان به‌ویژه در زمینهٔ واژگانی وام‌دار زبان سومری شدند (Jagersma 2010: 3).

زبان اکدی هم خود مشتق از آگده^۳ A.GA.DE^{ki} اختصاص به زیستگاه و شهری دارد که سارگن اکدی ساخت (Mass 1996: 11) یا فتح کرد (Nardo 2004: 22) و، بنابر روایات، نام اکدی را نیز ساکنان بابل و آشور بر مبنای آن به مردمان اکد دادند (Ungnad 1969: vol. 1). زبان اکدی از زبان‌های منسوخ خانوادهٔ سامی است که در اواخر هزارهٔ دوم پ م زبان بین‌المللی، تجاری، و سیاسی در خاور نزدیک باستان بوده است (Brown and Ogilvie 2009: 21.930). زبان اکدی در میان‌رودان در دو منطقه تحول یافت و پس از تاریخ ۲۴۰۰ پ م خود به دو زیرشاخهٔ بابلی و آشوری تقسیم شد (Soden 1995: 2; Shimron 2002: 3; Gray 1973: 3). بابلی در بخش جنوبی میان‌رودان کاربرد داشت و آشوری در بخش شمالی

میان‌رودان به‌کار می‌رفت (۱۰۰۰-۵۰۰ پ م) (Reimschneider 1973: 16). اکدی کهن از دیدگاه زبان‌شناسی و متون به سه دوره تقسیم می‌شود: پیش‌سارگنی (از کهن‌ترین زمان تا دوره لوگال - زاگیسی)؛ دوره سارگنی (دوره شاهان خاندان اکد)؛ دوره اور سوم (از پایان خاندان اکد تا پایان خاندان اور سوم) (Geld 1961: 11).

سومری از زبان‌های پیوندی (agglutinative) است که واژه‌های در آن از ترکیب تک‌واژها (morpheme) در یک ردیف ساخته می‌شود و هر واژک کارکردی جداگانه چون شمار، شخص، و زمان دارد (Sawyer 2001: 504). بنابراین، زبان اکدی به‌لحاظ گونه‌ای با سومری تفاوت داشته است؛ یعنی سومری بیش‌تر زبانی تک‌هجایی و درمقابل اکدی چندهجایی بوده است (Fischer 2001: 51)؛ سومری زبانی صرفی نبوده؛ در صورتی که اکدی زبانی صرفی بوده است. در ساختار واژه در سومری اسامی ساده و صرف‌نشده‌اند، درمقابل، در زبان‌های اکدی، بابلی کهن، و میانه صفات و اسامی مفرد پایانه‌های صرفی‌گیرند و حالت‌های صرفی فاعلی، مفعولی رایبی، و اضافی دارند (Worthington 2010: 53)؛ اکدی در نوشتار فقط یک‌دهم واژه‌نگارهای سومری را به‌کار می‌برده و درمقابل اکدی به میزان دو برابر از هجانگار استفاده می‌کرده است. در هر حال، شماری از زبان‌های سامی چون ایلایی، کنعانی، و آرامی^۴ و شماری زبان‌های غیرمرتبط با سامی چون هیتی، عیلامی، هوری، و اورارتویی از خط میخی برای نوشتار استفاده می‌کردند (Fischer 2001: 51).

۱.۲ سومری‌نگارها در متون اکدی

در نظام نوشتاری اکدی دو دسته نشانه‌های هجایی (هجانگار) و نشانه‌های واژه‌ای (واژه‌نگار) معمول بود. در متون اکدی، واژه‌نگارها واژه‌هایی تک‌هجایی یا چندهجایی بودند که ریشه سومری داشتند، اما آن‌ها دارای ارزش‌های آوایی اکدی بودند. در واقع، واژه‌نگارها واژه‌های سومری بودند که یا با یک علامت یک واژه ساده را نشان می‌دادند (سرزمین = KUR = mātum) یا با دو یا چند علامت یک واژه مرکب را نشان می‌دادند (کاخ = É.GAL = ekallum؛ نقره = KU.BABBAR)؛ از باب نمونه، یک نشانه هم‌چون a هم می‌توانست به‌لحاظ هجایی به‌عنوان یک واژه ساده خوانده شود (آب = A = mu)؛ وارث (A = aphum) هم به‌عنوان یک واژه مرکب به‌کار رود (مزرعه = A-ŠA = equlem) (Marcus 1978: 27).

از آن‌جا که خط میخی اکدی هم از سومری وام گرفته شده است، واژه‌نگارهای سومری با همان معانی برای زبان اکدی به‌کار می‌رفته، اما تلفظ آنان به اکدی بوده است؛ یعنی اکدی‌ان، گذشته از خط میخی، هم نشانه‌های هجایی هم واژه‌نگارها را از سومریان وام گرفتند. با وجود این، آن‌ها را به اکدی می‌خواندند؛ یعنی آن‌ها علامت واژه‌ها و اصطلاحات را از سومریان اقتباس می‌کردند، اما آن‌ها را با معادل‌های اکدی می‌خواندند (Reimschneider 1973: 21; Soden 1995: 8)؛ البته، درک این مسئله مهم بود که خط میخی در اکدی چگونه کاربرد داشته است (Gelb 1961: 22). از باب نمونه، علامت سومری KUR به معنی «سرزمین» در اکدی *mātum* است که پیش از واژه *Aššur* = آشور آمده و *mat-Aššur* خوانده می‌شود؛ در صورتی که *URU Aššur* به معنی «شهر آشور» است. نمونه دیگر در متون اکدی واژه پُربسامد «شاه» است که در سومری علامت LUGAL را برای آن به‌کار می‌بردند، اما در خواندن آن را به اکدی *šarrum* تلفظ می‌کردند. واژه «شاه» در اکدی هم به صورت واژه‌نگار LUGAL-um/ LUGAL هم سیلاب یا هجایی *ša-ar-ru-um, šar-ru-um, šar-rum* نوشته می‌شود. در متون آشوری برای واژه «شاه» هم از اکدی *šarrum* هم از آشوری *mal-ki* استفاده می‌شده است (Smith 1878: 100).

۲.۲ سومری‌نگارها به عنوان واژه‌نگار

- واژه‌نگارها با حروف بزرگ لاتین نوشته می‌شوند و گه‌گاه آن‌ها را با حروف کوچک هم نشان می‌دهند (DUMU/ LUGAL *dumu lugal* به جای *mār šarrim* = پسر شاه). در سادانویسی عناصر آوایی یا در یک ردیف یا بالای واژه پس از واژه‌نگار نوشته می‌شوند.

DUMU LUGAL *a-na É.GAL-lim i-ru-ub*; or *mār (DUMU) šarrim (LUGAL) a-na ekallim (É.GAL-lim or É.GALlim) i-ru-ub* (Huehnergard 2011: 107-109).

- واژه‌نگارها در هجانگاری با هم تفاوتی ندارند؛ بدین معنی که تفاوتی در شکل یک علامت برای تشخیص یک واژه‌نگار به جای یک هجانگار وجود ندارد. شماری از آنان هر دو کارکرد واژه‌نگار و هجانگار را دارند:

علامت *en* هم ارزش هجایی *en* هم ارزش واژه‌نگاری EN (= *belum* = سرور) را دارد.

- حرف‌نویسی واژه‌نگارها با حرف‌نویسی هجانگارها تفاوت دارد:
 علامت 𒀭 نشانی به‌صورت هجایی *bu, pu* و به‌صورت GID (*arkun* = دراز) واژه‌نگار دارد.
- در شماری موارد، یک واژه سومری با ارزش واژه‌نگاری برابر با چندین واژه اکدی است:
 علامت 𒀭 KUR هم برای *mātum* = کشور هم *šadum* = کوه به‌کار می‌رود.
 شماری علائم با ارزش واژه‌نگاری سومری در بابلی کهن ارزش هجایی ندارند:
 𒀭 LU (*awilum* = شخص).
- گذشته از آن، شماری ترکیبات برای نشان‌دادن یک واژه به‌کار می‌رود که به‌لحاظ واژه‌نگاری به‌عنوان یک واژه اکدی نشان داده می‌شوند. این ترکیبات «واژه‌نگارهای مرکب» نامیده می‌شوند و یک واژه اکدی مجزا به‌شمار می‌آیند که با یک نقطه جدا می‌شوند:
- 𒀭 DUMU.MUNUS (*mārtum* = دختر) که ترکیبی از DUMI (*mārum* = پسر)، و MUNUS (*sinništum* = زن) است؛ 𒀭 E.GAL (*ekallum* = قصر) که یک ترکیب از E (*bītum* = خانه) و GAL (*rabūm* = بزرگ) است.
- گه‌گاه، هیچ رابطه‌ای بین معنی واژه‌نگار مرکب و علامت‌های مرکب وجود ندارد:
 𒀭 A.ŠA (*eqlum* = مزرعه) که مرکب از A (*mū* = آب) و ŠA (*libbum* = قلب) است (Worthington 2010: 14).
- علامت 𒀭 MEŠ، که در زبان سومری به‌معنی «آن‌ها هستند»، پس از واژه‌نگارها نشانه جمع است.
 𒀭 DINGIR.MEŠ (*ilū rabūm* = خدایان بزرگ)؛ A. ŠA.MEŠ (= مزارع).
- نشان جمع 𒀭 HĪ.A پس از واژه‌نگارها به‌کار می‌رفت (پیش‌ازاین، به‌شکل HĪA حرف نوشته می‌شد)؛ نشان جمع MEŠ با واژه‌نگارها به‌کار برده می‌شد، اما HĪ.A با واژه‌نگارها به‌کار نمی‌رفت و به آدمیان و خدایان اختصاص داشت:
 𒀭 GUD (*aplum* = گاو)، 𒀭 GUD.HĪ.A (*alpū* = گاوها).
- شماری آشورشناسان ترجیح می‌دهند علامت جمع را به‌شکل معرف‌ها به‌کار ببرند
 (𒀭 A.ŠA^{meš}; 𒀭 GUD^{hī.a}).

در زیر متونی از سارگن اکدی (۲۳۳۴-۲۲۷۹ پ م) به دو زبان سومری و اکدی و ریموش (۲۲۷۸-۲۲۷۰ پ م) به اکدی آورده شده که در اکدی واژه‌های سومری در آن‌نوشت با حروف بزرگ نوشته شده و قرائت اکدی واژه‌های سومری در پرانتز گذاشته شده است:

Sar-um-GI lugal ag-ge-de.^{KI} maškim^d inanna lugal-KIŠ guda-an-na lugal kalam-ma ensi-gal^d en-li

MAŠKIM-GI اگده a-ka-de-KI (شاه = *šarru-m*) LUGAL (شاهگن Sar-ru-GI (اکدی)
 KIŠ (شاه = *šarru-m*) LUGAL (الهه ایشتر = *Ištaru-m*) INANNA^d (ناظر = *rābišu-m*)
 AN (شامو = *Šamu-m*) (روحانی تدهین شده = *pašišu-m/pašāšu-m*) PA.ŠEŠ (جهان = *kiššatu-m*)
 ENSI (سرزمین = *mātu-m*) KALAM.MA.KI (شاه = *šarru-m*) LUGAL (خدای آسمان =
 خدای انلیل *enlil*^d (فرمانروا = *iššiaku-m*)

«سارگن، شاه اگده، ناظر الهه ایشتر، شاه جهان، روحانی تدهین شده خدای آن، سرور سرزمین، فرمانروا از سوی خدای انلیل» (Frayne 1993: 10; Black and George 2000: 361,) (294, 135, 269, 162, 19, 204, 134; Halloran 2000: 53, 59).

متن اکدی از ریموش، شاه اکد، پسر سارگن که به مدت نه یا پانزده سال پادشاهی کرد.

su-ra-ma در واقع *šar-ru-tam* (جهان = *kiššatu-m*) KIŠ (شاه = *šarru-m*) LUGAL *Ri-mu-uš* واگذار کرد به او *i-di-nu-šum* انلیل *enlil*^d پادشاهی

«ریموش، شاه جهان، خدای انلیل در واقع به او پادشاهی را واگذار کرد» (Frayne 1993:) (65; Black and George 2000: 388, 361, 229, 283).

پس از آن، آشوریان چنین فرایندی را دنبال و واژه‌نگارهای اکدی را اقتباس کردند، ولی آن‌ها را به زبان خودشان می‌خواندند. در نتیجه، پارسیان هم در کاربرد واژه‌های آرامی از این فرایند پیروی کردند (Brown 1956: 43). کتیبه بیستون طولانی‌ترین کتیبه متعلق به داریوش اول به زبان‌های عیلامی و اکدی (بابلی نو) ترجمه شده و متن کانال سوئز هم به یک نسخه از هیروگلیف مصری برگردانده شده است (Haig 2008: 24). در این مورد، گرشویچ بر این باور است که داریوش و دیگر شاهان پارس متونشان را به فارسی باستان به زبان می‌آوردند، اما آن‌ها را به عیلامی، بابلی، و آرامی می‌نگاشتند؛ یعنی آن‌ها را به فارسی باستان بازخوانی می‌کردند و بعدها نسخه فارسی باستان را به کتیبه‌هایشان افزودند (Gershevitch 1985: 395;) (Archi 2015: 325).

۳. آرامی نگارها و متون فارسی میانه

۱.۳ آرامی و فارسی میانه

پیشینه خط آرامی خط کنعانی آغازین بوده که پیوسته متحول شده و شاخه مستقیم آن خط فینیقی تا سده نخست میلادی ادامه داشت (Naveh 2005: 9). در واقع، خط عبری و آرامی از کنعانی آغازین یا فینیقی در سده یازدهم و دهم پ م وام گرفته شده و آرامیان نخست از همان حروف فینیقی تا سده نهم پ م استفاده می‌کردند (Fischer 2001: 95). در پی آن، خط آرامی در سراسر شرق باستان گسترش یافت و آن را یهودیان اقتباس کردند. خط عبری کلاسیک هم از شاخه جنوبی زبان‌های سامی است، اما به خطی نوشته می‌شود که از آرامی منشعب شده است و آن را نبطیان به کار بردند. بنابراین، خط آرامی اساساً یک وسیله ارتباطی مؤثر بود و اختراع آن برای تسهیل در خواندن و نوشتن بوده است. البته، همه حروف خط سامی برای هم‌خوان‌ها به کار می‌رود و این نظام در زبان عبری و آرامی با شماری هم‌خوان برای اشاره به واژه‌ها اصلاح شد (مانند he برای e, a و o و waw برای u و yod برای i). سپس، یونانیان شماری حروف را به نشانه‌های واکی تبدیل کردند و آن را گسترش دادند: از باب نمونه، Alef به A، he به E، ayin به O تبدیل شد. این فرایند سبب شد که گلب چنین پندارد که تنها خط یونانی و لاتین الفبایی است و خط سامی نظامی هجایی است. درست است که یونانیان نظام خطی سامی را تحول دادند، اما این بدان معنی نیست که خط سامی نظامی هجایی بوده باشد و الفبا فقط به یونانی، لاتین، و سوریلی (اسلاوی) محدود می‌شده است (Rogers 2005: 124; Naveh 2005: 9, 87).

خط آرامی نخست به پادشاهی آرامیان محدود می‌شد، اما با پیش‌رفت آشوریان به سمت غرب، در سده هشتم پ م، در دوره آشوری نو الفبای آرامی برای تسهیل ارتباطات در ایالت‌های تحت سلطه به کار گرفته شد و خط بین‌المللی گردید. در این دوره، مأموران عالی‌رتبه در یهودا به آرامی سخن می‌گفتند. یک نمونه آن، در ۶۰۰ پ م، نامه پایروس نوشته آرامی از سوی آدون نامی (Adon)، شاه فلسطین (فینیقیه)، به فرعون مصر فرستاده شد و ضد تهاجم بابلیان درخواست کمک نظامی کرد (Rogers 2005: 123; Naveh 2005: 14, 87). در همان زمان این خط جانشین خط میخی آشوری شد و با مرکب بر روی پوست و پایروس به جای الواح گلی نگاشته می‌شد. دوره الواح گلی اندک‌اندک به پایان رسید و دیگر به کار گرفته نشد. در واقع، گسترش دوباره خط آرامی تحت زمام‌داری پارسیان بوده که زبان آرامی بین‌المللی شد. در دوره پارسیان، آرامی در سراسر منطقه از آسیای صغیر تا افغانستان، مصر،

و شمال عربستان گسترش یافت (Fischer 2001: 95)؛ یعنی تا سده ششم پ م آرامی زبان اداری امپراتوری بابل شد و هخامنشیان، که بابل را فتح کردند، خدمات اداری و مکاتبات را با آرامی انجام دادند و فارسی باستان کاربرد اندکی داشت (Rogers 2005: 124). بنابراین، خط و زبان آرامی وارد فلات ایران و آسیای مرکزی شد (Fischer 2001: 95).

سنت آرامی‌نویسی را مردم آرامی‌زبان و دیگر سامی‌نژادان از قبیل عبری و عربی ادامه دادند. اما ملل غیرسامی نیز بودند که در دوره پارسیان به آرامی می‌نوشتند و پس از زوال شاهنشاهی هخامنشیان این سنت را ادامه دادند (Naveh 2005: 84). با فروپاشی شاهنشاهی هخامنشی به دست اسکندر مقدونی و جانشینانش، آرامی دیگر زبان ملی یک دولت بزرگ نبود. آرامی در یونان و دیگر پادشاهی‌هایی که تحت سیطره پارسیان بودند به حیات خود ادامه داد، اما کم‌کم به دو گویش گروه‌بندی شد. دیرینه‌نگاران آرامی میانه را (۲۰۰ پ م تا ۲۰۰ م) به دو شاخه غربی و شرقی تقسیم می‌کنند. شاخه آرامی غربی در بردارنده خطوط آرامی فلسطینی و نبطی است. آرامی شرقی در بردارنده پالمیری، هترای، سُرّیانی، الیمیایی، و مندایی است و در یک حجم گسترده پهلوی ایرانی از خطوط دوره آرامی متأخرند (Byrne 2006: 505). با فتوح اعراب، در سده هفتم میلادی، آرامی جایگاه خود را از دست داد (Dalby 2004: 32)، اما برای سال‌ها به‌عنوان یک زبان گفتاری و زبان ادبی هم‌چنان ارزش والایی داشت. نویسندگان یونانی زبان سُرّیانی (مشتق از واژه آشور) را به‌جای آرامی به‌کار بردند و این نام یونانی برای زبان بومی یهودیان و مسیحیان آرامی‌زبانی به‌کار گرفته شد که واژه آرامی را در برابر همسایگان کافرکیش خود به‌کار می‌بردند. با گذشت زمان، آرامی به شماری گویش‌های ادبی مجزا تبدیل شد و آن‌ها را یهودیان، مسیحیان، و دیگر مجامع مذهبی به‌کار بردند. بنابراین، سُرّیانی در کاربرد امروزی‌اش گویش ادبی است که مسیحیان به‌کار می‌برند؛ در صورتی که آرامی به‌عنوان واژه‌ای پویا برای کل گروه باقی ماند (Brown 2009: 56).

نخستین آثار ما از خط فارسی میانه به فرمان‌روایان محلی پارس (فرترکه) برمی‌گردد. نظام املانویسی از خط صامتی آرامی از زیرشاخه سامی (شمال غربی) مشتق شده و زبان درباری شاهنشاهی هخامنشی بوده است. خط شکسته کتاب پهلوی هم پُر از ابهامات و اشکال ناخواناست که فقط چهارده حرف (در مقایسه با ۲۲ حرف آرامی شاهنشاهی) دارد (Wiesehofer 2000: 1; Sawyer 2001: 198). پارتی و پهلوی (کتیبه‌ها و زبور) دارای شمار زیادی از واژه‌های آرامی است که ایدوئوگرام (مفهوم‌نگار) یا هتروگرام (املانگاری بی‌قاعده) خوانده می‌شود و البته می‌تواند آرامی‌نگاری هم خوانده شود (Skjaervo 1991: 131). واژه

دیگری که برای آن به‌کار می‌رود زنه‌گرام است؛ یعنی واژه‌ای که به زبان دیگری نوشته می‌شود، اما هنگام خواندن خود همان زبان اصلی را به‌کار می‌برند. ازباب نمونه، در انگلیسی lb می‌نویسند و برای لاتین libra به‌کار می‌رود، اما به‌عنوان واژه انگلیسی pound خوانده می‌شود (Pope 1999: 216).

۲.۳ آرامی نگارها (هزوارش) در متون فارسی میانه

درباره معنی نام این گونه واژه‌ها، که در دوره میانه «هزوارش» ܗܘܘܪܝܫܢ (uzvārišn) گویند، آرای گوناگونی ارائه شده است: دانشجویی فرامجی (Dhanjibhai Framji)، در *گرامر هزوارش* یا *زبان پهلوی خالص*، معنی هزوارش را «پهلوی خالص در برابر پهلوی عام» در نظر می‌گیرد (Framji 1855: 15). دارمستتر در مطالعات ایرانی به‌نقل از درنبرگ در مقاله «موصول در پهلوی و هزوارش» این واژه را از hu sursi به معنی «زبان سُریانی» می‌گیرد (Darmesteter 1883: 35). دستور هوشنگ جاماسپ‌جی در *واژه‌نامه زند - پهلوی*، هزوارش را همان huzvānash و ادغام واژه huzvān-Ashar به معنی «زبان آشوری» می‌گیرد (Jamaspji 1867: 3). مارتین هوگ در *واژه‌نامه پهلوی - پازند کهن*، هزوارش را از ترکیب پیش‌وند uz و ریشه var (پوشاندن) می‌گیرد و درکل واژه را «کشف‌کردن و توضیح‌دادن» می‌گیرد (Haug 1870: 37). در فرهنگ لغت پهلوی دستور جاماسپ‌جی جاماسپ‌آسانا این واژه از پیش‌وند uz و vāreš و از ریشه vār به معنی «باریدن» و قابل‌قیاس با عربی «وارث» است و می‌تواند «زبان به‌ارث‌رسیده»، که همان *اوستا* است، معنی دهد (Jamaspasana 1877: 19). دستور سانجانا در *گرامر پهلوی آن* را huzve khaldae به معنی «زبان کلدانی» می‌گیرد (Sanjana 1871: 13). *وست* در کتب *مقدس شرق*، جلد پنجم، این واژه را اسم معنی از فارسی نو «زواریدن» zūvāridan به معنی «بزرگ‌شدن و کهنه‌شدن» می‌گیرد و zūvāriš را «کهنه و فرسوده» معنی می‌کند (West 1880: vol. 5, 14). دارمستتر در کتاب *مطالعات ایرانی* واژه را مشتق از ریشه اوستایی zvar/ zbar = نادرست و کج‌بودن گرفته و از این رو zevāreš را «دگرگونی» معنی می‌کند و بر این باور است که ریشه زور zavvar به عربی رفته و «تغییر خط و متن» معنی می‌دهد (Darmesteter 1883: 35). بارتلمه در فرهنگ لغت *ایرانی باستان* هزوارش را از پیش‌وند uz و vališ از ریشه vareδ = افزودن و بالیدن می‌گیرد که در فارسی نو «بالش و افزایش» شده است (Bartholomae 1904: 413). یونکر در کتاب *فرهنگ لغت پهلوی* از بارتلمه پیروی می‌کند و هزوارش را «تفسیر و تفصیل» معنی

می‌کند (Junker 1912: 13). دستورجی دابار در کتاب *تمدن زردشتی* از وست پیروی می‌کند و معنی آن را «فرسوده و کهنه» می‌گیرد (Dhabhar 1920: 150-152).

هرمز دیار میرزا نظام هزوارش نویسی (برگردان نویسی) را تحت سه مقوله می‌آورد:

۱. ایدئوگرام‌های دارای اصل آرامی با معادل‌های ایرانی (BR BYTA = پسر خاندان یا شاه‌زاده): کاربرد این نوع ایدئوگرام‌ها بدین شکل بود که در زمان هخامنشیان احکام اداری و سلطنتی به زبان فارسی باستان صادر می‌شد. در آن زمان، آرامی زبان مشترک ارتباطی و تجاری بود؛ در نتیجه، احکام سلطنتی به زبان فارسی باستان برای کاربرد و فهم مردم همه ساتراپی‌ها به زبان آرامی برگردانده می‌شد. بنابراین، ترجمه آرامی متون فارسی باستان منشأ نظام ایدئوگرامی آمده در کتیبه‌های پارتی و پهلوی هستند. این زبان آرامی به‌عنوان آرامی سلطنتی یا دولتی مرسوم است و به شاهنشاهی هخامنشی اشاره دارد (Mirza 1920: 29).

۲. ایدئوگرام‌های دارای اصل ایرانی که از گویش‌های کهن‌ترند و به‌عنوان ایدئوگرام با واژه‌های متأخرتر تطبیق می‌کنند؛ یعنی این ایدئوگرام‌ها به‌عنوان اصل واژه با واژه‌های ایرانی دوره ساسانی تطبیق می‌کند: ādar از اوستایی ātar (Skalmouski 1999: 151-154).

۳. واژه‌های ایرانی متقدم با نگارش کهن که به‌عنوان ایدئوگرام با تلفظ واژه‌های متأخرتر تطبیق می‌کنند (املا تاریخی): یعنی املانویس‌هایی که نگارش و تلفظ کهن را نشان می‌دهد و در زمان اشکانیان و اوایل ساسانیان باب شده است: mtrr و štrr mihr و šahr (Mirza 1920: 29).

در دوره‌های اولیه، نویسندگان پهلوی واژه‌های آرامی را به‌عنوان مفهوم‌نگار به‌کار می‌بردند؛ یعنی آن‌ها واژه‌های سامی را فقط در شکل نوشتاری به‌کار می‌بردند، اما معادل‌های ایرانی آنان خوانده می‌شد (Sawyer 2001: 198). البته، واژه‌های سامی مفهوم‌نگارهایی با ویژگی‌های نمادی در سومری و چینی نیستند، اما با الفبای صامتی به‌نگارش درآمده‌اند و بهتر است نگارش آنان را «املانگاری بی‌قاعده» (heterogram) و تلفظ آوایی ایرانی آن را «نگارش درست» به‌شمار آورد. کتب پهلوی آمیزه‌ای است هم از نگارش درست (ازباب نمونه، guft=gwpt, paydāg=pyt'k) هم املانگاری‌های بی‌قاعده (برای نمونه آرامی GBRA که در ایرانی mard خوانده می‌شود؛ آرامی YWM که در ایرانی rōz خوانده می‌شود). ستاک‌های فعلی معمولاً به‌شکل املانگاری بی‌قاعده نوشته می‌شوند، اما صرف شناسه آنان به تلفظ ایرانی است (ازباب نمونه، bawēd=YHWWN'yt = بود است). یک واژه گه‌گاه می‌تواند به هر دو شکل خوانده شود (ازباب نمونه، هم به‌شکل 𐭠𐭣𐭥 هزوارش 𐭠𐭣𐭥 = TWB=did

در متن زیر از فارسی میانه مربوط به روایات پهلوی *دادستان دینیگ* (فصل ۲: ۲، ۳) آرامی‌نگارها به کار رفته است:

2. Hwlsn Y BYN ZK h'nk Y HD-BBA hwlsn Y s'htk Y LHMA W BSYLA Y pwhtk W blystk W hwlytk ZK Y LA s'htk 'š 9 LYLYA W BRYH dlhn'd ME YHWWNyt.

3. 'whrmzd gwpt AYK AMT PWN h'myn BYN h'nk Y HD-BBA YMYTWNyt 'š 'wbš LA 'p'yt OZLWNtn PWN zmst'n OD 9 LYLYA BRA YHWWNyt 'š LA 'p'yt OZLWNt (Williams 1990: 1. 40).

درباره غذای پخته‌شده که در خانه با یک در است و آن غذا که پخته نشده است چگونه در مدت نه شب و ماه از آن استفاده می‌شود؟

اورمزد گفت: اگر کسی در تابستان در یک خانه با یک در بمیرد، سپس تا یک ماه بگذرد، هیچ‌کس نباید وارد آن شود؛ در زمستان هم تا نه روز نگذرد، هیچ‌کس نباید وارد آن خانه شود (Williams 1990: 2. 6).

۴. نتیجه‌گیری

همان‌گونه که آمد، نگارندگان به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی بودند که آشکار کنند آغازگر سبک ساختاری سومری‌نگارها چه کسانی بودند و دلیل کاربرد سومری‌نگارها در متون میان‌رودانی چه بود؟ آیا آرامی‌نگارها را هم می‌توان دنباله همان سبک ساختاری سومری‌نگارها در زبان‌های ایرانی باستان دانست؟ و به چه علت دبیران دولتی از این سبک نوشتاری استفاده می‌کردند؟

آشکار شد که امپراتوری‌ها را باید هم‌زادی از همان ساختارهای چندملیتی پیشین در نظر گرفت که هریک از آن‌ها از یک کشمکش داخلی در همان ساختار سیاسی سرچشمه می‌گیرند. به عبارت دیگر، دولت‌ها در هر زمان تحت رهبری و حاکمیتی جدید و با یک انتقال سیاسی از یک دولت به دولت دیگر پدید می‌آیند که در غالب موضوعات دنباله‌رو هم‌اند. از آن‌جا که سومریان تمدن پیش از دولت‌های سامی در میان‌رودان بودند، این دول سومری، اکدی، بابلی، و آشوری هم‌چون زنجیره‌ای در اغلب مسائل فرهنگی، زبانی، و اداری از آنان پیروی کردند. اکدی‌ان، نخستین قوم سامی در میان‌رودان، به جهت رایج‌بودن زبان سومری و زبان غالب در منطقه از واژه‌نگاره و هجاهای سومری به صورت هتروگرام استفاده کردند و این وام‌گیری را حتی در زمینه صرف و نحو از سومریان پیش بردند. بنابراین، زمانی که هخامنشیان به دست یونانیان از میان می‌روند و سلوکیان زبان و خط یونانی

را رواج می‌دهند، پارتیان، به‌احتمال زیاد، به‌جهت کاربرد بین‌المللی خط آرامی و گسترده‌گی آن در زمان آشوریان و هخامنشیان در نظام اداری‌شان و در تقابل با سلوکیان، از خط و زبان آرامی استفاده می‌کنند، زیرا این فرایند پیش از آنان در ایران سابقه داشته است. آنان، هم‌چون اکدی‌ان، در به‌کارگیری سومری‌نگارها از آرامی‌نگارها به همان شیوه نوشتن به آرامی و خواندن به فارسی میانه بهره گرفتند و این فرایند هزوارش نویسی به‌مرور زمان در متون فارسی میانه، به‌ویژه در مانوی، از میان رفت. از این‌رو، اکدی‌ان آغازکننده به‌کارگیری از املانگاری بی‌قاعده بودند و چنین می‌نماید که دول ایرانی پیش از اسلام ادامه‌دهنده همان سنت نوشتاری شدند.

پی‌نوشت‌ها

۱. شماری عیلامیان را مسبب از میان‌رفتن دولت اور سوم می‌دانند.
۲. این خط به‌نظر می‌رسد خطی بین خط میخی بابلی و خط صامتی لوانتی (سوری - لبنانی) بوده و پیوند و ترکیبی است از این دو که فقط از چهار واژه‌نگار و ۳۶ نشانه واج - هجایی استفاده می‌کرده. شماری دیگر آن را برگرفته از بابلی نو می‌دانند. بنگرید به: King 1898: 19,21; Fischer 2001: 53; Mercer 1921: 15.
۳. در معرفه‌ها ki برای جای‌نام‌ها به‌کار می‌رود و هنوز معنی اکل آشکار نیست.
۴. درباره منشأ قوم آرامی سندی به‌جا نمانده است (Cline 2007: 8)، اما خود واژه آرامو A-ra-mu^{ki} جای‌نامی است که در هزاره سوم پ م در شهر ایلا سوریه در فهرست نام‌های جغرافیایی از تل أبو صلابیخ و گاهی در میان متون واژگانی از اوروک دیده می‌شود. نام این مکان باید هم‌چون نام‌های جغرافیایی شمال سوریه در هزاره سوم و دوم پ م، پیش - سامی، پیش - سومری، و پیش - هوری بوده باشد، زیرا از نظر زبانی بین این مردمان نخستین در منطقه با هوریان و سامیان پیوستگی وجود نداشته است. گذشته از آن، چنین به‌نظر می‌رسد که A-ra-me^{ki} حالت اضافی A-ra-mu^{ki} بوده باشد. همین جای‌نام در گزارش‌های تاریخی پادشاهی نرام - سین در دو لوح در تل خافگه دیده می‌شود (Lipinski 2000: 26). آشوریان نخست آن‌ها را «آخلمو» خطاب می‌کردند. نخستین حضورشان در منطقه به کتیبه تیگلات - پیلیر اول (حوالی ۱۱۱۵-۱۰۷۶ پ م) برمی‌گردد (Nardo 2007: 31) که با ضمیر متصل به‌صورت a-la-me-I Kur-ar-ma-a-ia و به‌صورت جمع a-la-me-I Kur-ar-ma-a-ia(meš) آشوردان دوم Kur-a-ri-ru-mi-mu، آداد نیراری دوم a-la-me- ar-ma-a-ia(meš)، شلمنصر سوم Kur-a-ru-mu، شمشی آداد پنجم Kur-ar-ma-a-ia، تیگلات - پیلیر سوم LU-A-ra-mu، LU-A-ri-mi، KU-A-r-me و LU-A-ra-me ثبت شده است.

(Ebeling 1938: 131). هم‌چنین، در دوره آشور در کتیبه سنخ‌ریب (۷۰۴-۶۸۱ پ م) نیز واژه آرامی به همان صورت (فاعلی) A-ra-mu و اضافی A-ra-mi به صورت (Smith 1878: 44, 135)، در کتیبه آشوربانپال (۶۶۸-۶۲۷ پ م) به صورت mātu A-ru «سرزمین آرامیان» آمده است (Smith 1871: 154). البته، خود واژه آرام، احتمالاً، با عبری و آرامی مرتبط است و از ریشه سامی rum به معنی «مرتفع و بالابودن» است که در آرامی سریانی rām و در آرامی مندایی rum شده و در اصل «سرزمین بلند» معنی می‌دهد. در واقع، آرام Arā'm به آرام یا آرامیان کوهستانی‌نشین ساکن سوریه خطاب می‌شده و آرامیث هم arāmīth از آرام arām به معنی «زبان آرامی» است (Benner 2002: 12; Hofijzer and Jongeling 1995: 1064; Greenspahn 2007: 4).

۵. در متون دوزبانی یا اکدی واژه‌های اکدی با حروف کوچک یا حروف ایتالیک و واژه‌نگارهای سومری با حروف بزرگ نوشته شده (a-na E.GAL-šu) و خط فاصله برای جداکردن حرف‌نویسی اکدی و نقطه برای جداکردن واژه‌نگارهای سومری است (Foxvog 2014: 6).

کتاب‌نامه

اکبرزاده، داریوش (۱۳۸۵)، *کتیبه‌های فارسی میانه*، تهران: خانه فرهنگی‌نگار.

- Archi, A. (2015), *Tradition and Innovation in the Ancient Near East*, Eisenbranus: Winona Lake and Indiana.
- Bartholomae, Ch. (1904), *Altirnisches Wörterbuch*, Strassburg: Verlag von Karl Trubner.
- Black, J. and A. George (2000), *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Brown, K. and S. Ogilvie (2009), *Concise Encyclopedia Languages of the World*, New York and Oxford: Elsevier.
- Browne, E. G. (1956), *A Literary History of Persia, from the Earliest Times Until Firdawsi*, vol. 1, Cambridge: At the Cambridge University Press.
- Byrne, R. (2006), *Asia, Ancient Southwest: Script, Middle Aramaic*, London and Canada: Elsevier Ltd.
- Cline, E. (2007), *The Ancient World Civilizations of the Near East and South Asia*, vol. 4. Malaysia: Sharpe Reference.
- Comri, B. (1989), *The World's Major Languages*, London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Dalby, A. (2004), *Dictionary of Languages*, London: A & C Black.
- Darmesteter, James (1883), *Études Iraniennes*, Paris: F. Vieweg Libraire-Éditeur.

- Dhabhr, E. B. N. (1920), *Uzvārišn*, Bomaby: Asiatic Journal, Dinshah Irani Memorial, vol. 22.
- Ebeling, E. and B. Meissner (1928), *Reallexicon der Assyriologie*, Berlin and Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Fischer, S. R. (2001), *A History of Writing*, Great Britain: St Edmundsbury Press.
- Framji, Dhanjibhai (1855), *A Grammar of the Huzvarash or Proper Pehlvi Llanguage*, Bombay: Published at the Expeanse of Famhi Nasarwanji, Oriental Press.
- Frayne, D. R. (1993), *Sargonic and Gutian Period (2334-2113BC)*, Toronto Buffalo London: University of Toronto Press.
- Gelb, I. J. (1961), *Glossary of Old Akkadian*, Chicago and Illions: The University of Chicago Press.
- Gelb, I. J. (1961), *Old Akkadian Writing and Grammar*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Gershevitch, Ilya (1985), *The Cambridge History of Iran, the Median and Achaemnian Periods*, Cambridge and London: Cambridge University Press.
- Gray, L. H. (1971), *Introduction to Semitic Comparative Linguistics*, Amesterdam: Philo Press.
- Greenspahn, F. E. (2007), *An Introduction to Aramaic*, United State of America, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Haig, L. J. H. (2008), *Alignment Change in Iranian Languages, a Construction Grammar Approach*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Halloran, J. A. (2000), *Sumerian Lexicon*, New York: Harvard University Press.
- Haug, Martin (1870), *An old Pahlavi-Pazand Glossary*, Bobay: Government Central Book.
- Hinz, Walter (1973), *Neue Wege im Altpersischen*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Huehnergard, John (2014), *A Grammar of Akkadian*, Winona Lake and Indiana: Eisenbrauns Publishing.
- Jackson, W. (1892), *Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*, Stuttgart. W. Kohlhammer.
- Jagersma, Bram (2010), *A Descriptive Grammar of Sumerian*, London: Routledge Taylor and Francis.
- Jamapasana, Jamaspji Dastur Minocheherji Asana (1877), *Pahlavi, Gujrati and English Dictionary*, London: Trubner & Co.
- Jamaspji, Dastur Hoshang (1867), *An Old Zand-Pahlavi Glossary*, Revised by Martin Haug, Bombay: Government Central Book.
- Junker, Heinrich F. G. (1912), *Frahang i Pahlavik*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- King, L. W. (1898), *First Steps in Assyrian*, London: King Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Lipinski, E. (2000), *The Aramaean, their History, Ancient, Culture, Religion*, Paris and Virginia: Orientalia Lovaniensia Analecta.
- Mackenzie, D. N. (1971), *A Coincise Pahlavi Dictionary*, London: Oxford University Press.

- Marcus, D. (1978), *A Manual of Akkadian*, United States: University Press of America.
- Mass, C. (1996), *The Akkadian Grammar*, New York: Harvard University Press.
- Mcintos, J. R. (2005), *Mesopotamia, New Perspective*, Oxford: England, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Mercer, S. (1921), *Assyrian Grammar with Chrestomathy and Glossary*, Published by Forgotten Books.
- Mirza, H. (1920), *Origin of Pahlavi Ideograms*, Bombay: Asiatic Journal, Dinshah Irani Memorial, vol. 22.
- Nardo, D. (2007), *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*, New York and London: Greenhaven Press.
- Naveh, J. (2005), *Early History of the Alphabet, An Introduction to the Semitic Epigraphy and Palaeography*, London: Varda Books.
- Nyberg, H. S. (2003), *A Manual of Pahlavi*, vol. I, Tehran: Asatir.
- Pope, M. (1999), *The Story of Decipherment from Egypt Hieroglyphs to Maya Script*, New York: Thames and Hudson.
- Reimschneider, K. K. (1973), *Lehrbuch des Akkadischen*, Leipzig: Verlag Von Exzyklopadie.
- Rogers, H. (2005), *Writing System, a Linguistic Approach*, Australia: Blackwell.
- Sanjana, Peshutan Behramji (1871), *A Grammar of the Pahlavi Language*, Bombay: Printed at the Duftur Ashkara Press.
- Sawyer, J. A. and J. M. Y. Simpson (2001), *Coincise Encyclopedia of Language Religion*, Amesterdam and Oxford: Elsevier.
- Shimron, J. (2002), *Language Processing and Acquisition in Languages of Semitic, Root-Based, Morphology*, Amesterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Skalmowski, W. (1999), *Iranian Heterography and Aramaic, Some Reflections*, VI, Jerusalem: Irano-Judaica..
- Skjaervo, P. O. (1991), *Review of M. Alram, Vomina Propria Iranica in Nummis, Iranisches Personennamenbuch*, IV, Wien: Osterreichische Akademie der Wissen Schaften, 1 986, III. 34.
- Skjaervo, P. O. (2005), *Introduction to Zoroastrianiam*, New York: Harvard University Press.
- Skjaervo, P. O. (2007), *Introduction to the Pahlavi Grammar*, USA: Harvard University Press.
- Smith, A. H. S. G. (1871), *History of Assurbanipal*, Published by Forgotten Books.
- Smith, A. H. S. G. (1878), *History of Sennacherib*, Published by Forgotten Books.
- Soden, W. V. (1995), *Grundriss der Akkadischen Grammatik*, Roma: Editrice Pontificio Istitute Biblico.
- Strabo (1916), *The Geography of Srabo*, Horace Leonard Jones (trans.), vol. 1, London: Willaim Heinemann.
- Sweeney, E. (2008), *The Ramessides, Medes and Persians*, New York: Algora Publishing.
- Ungnad, A. (1969), *Akkadian Grammar*, Atlanta and Georgia: Scholars Press.

سومری نگارها در متون میان‌رودانی و ... (بهزاد معینی‌سام و دیگران) ۲۸۳

West, E. W. (1880), *Pahlavi Texts*, vol. V., Oxford: At the Clarendon Press.

Wiesehofre, Josef (2000), "Fratarka", *Encyclopedia Iranica*.

Williams, A. V. (1990), *The Palavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg*, vol. I.II, Denmark: The Royal Danish Academy of Science and Letters.

Windfuhr, G. (2009), *The Iranian Languages*, London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Worthington, M. (2010), *Teach Yourself Complete Babylonian*, Urbino. [www. Teachyourself.com](http://www.Teachyourself.com).

